

I.

LANDERER LAJOS KÖNYVNYOMDÁSZ ÉS
HECKENAST GUSZTÁV KÖNYVÁRUS CZÉG
TÁRSULÁSÁNAK TÖRTÉNETE.

II.

A LAMPEL RÓBERT CZÉG MEGALAPÍTÁSA.

III.

A TRATTNER ÉS LANDERER NYOMDÁSZ-
CSALÁDOK VÁLLALATAINAK ISMERTETÉSE.

IRTA :

DR. HARASZTI KÁROLY.

BUDAPEST

RÉNYI KÁROLY KÖNYVKERESKEDÉSE

1913.

I.

LANDERER LAJOS KÖNYVNYOMDÁSZ ÉS
HECKENAST GUSZTÁV KÖNYVÁRUS CZÉG
TÁRSULÁSÁNAK TÖRTÉNETE.

II.

A LAMPEL RÓBERT CZÉG MEGALAPÍTÁSA.

III.

A TRATTNER ÉS LANDERER NYOMDÁSZ-
CSALÁDOK VÁLLALATAINAK ISMERTETÉSE.

IRTA :

DR. HARASZTI KÁROLY.

BUDAPEST

RÉNYI KÁROLY KÖNYVKERESKEDÉSE

1913.

ELŐSZÓ.

Ennek a kis füzetnek nincs más célja, mint-hogy a Landerer Lajos könyvnyomdász és a Heckenast Gusztáv könyvárus cég társulásának, továbbá a Lampel Róbert cég megalapításának eddig kevésbé ismert részleteit közreadja.

A székesfőváros levéltárában őrzött sok értékes iratok között a közölt adatoknak felkutatását időszerűvé tette az a körülmény, hogy a Franklin-Társulat, mely a fenti cégek fuziónálásával érte el a mai presztizsét, épp ezelőtt negyven évvel, 1873-ban vette meg Heckenast vállalatát, melyet kitűnő irodalmi és szakférfiak igazgatása alatt az ország legelső irodalmi intézetévé fejlesztett.

A magyar irodalom fejlődése mindig szoros kapcsolatban állott a magyar könyvkiadók áldozatkészségével, de a Franklin-Társulatsnak ezen fölül külön elismerés jár azért, hogy a magyar írók műveinek olvasóközönséget teremtett és nevelt és hogy a nyomdászat terén is a jó ízlést hatalmasan fejlesztette.

Budapest, 1913 november hó.

A szerző.

Landerer és Heckenast.

A mikor fűskúti *Landerer Lajos nyomdász* nagykorúságát 1824. évben elérte, átvette atyjától *Landerer Mihály*tól örökölt pesti és pozsonyi könyvnyomdák önálló vezetését. A mult század negyvenes éveinek legelején *Heckenast Gusztáv* könyvárus és könyvkiadóval szövetkezett és azzal az életrevaló eszmével lepték meg az irodalom művelőit, de főképpen konkurrens pesti kartársaiakat, hogy rokonvállalataikat egyesíteni fogják. Igaz ugyan, hogy a könyvkereskedésnek és könyvnyomdának ily módon való egyesítése már akkor sem volt újdonság, mint azt a Magyarországon és Ausztriában létező számos példa is bizonyítja, mindazonáltal a kollegákat hatalmas és kitartó ellenakcióra készítette.

Kortörténeti szempontból érdekesnek tartjuk e két czég egyesülésének történetét ismertetni, mely bővelkedik tanulságos adatokban és a benne szereplő személyek harczmodorát, kicsinyes viselkedését, szertelen féltékenykedését megfelelő világításba helyezi.

Trattner-Károlyi és Beimel József nyomdászok kezdték meg az áldatlan harcot, mely sokat zavarta ugyan a két világlátott agilis ember működését, de azért mégsem tudták őket egymástól elválasztani. Az ellenségeskedés indító okait kutatva azt látjuk, hogy Beimelt a kenyéririgység, *Trattner-Károlyi*t pedig a konkurrencziától való félelem

vezette. Tény az, hogy Trattner-Károlyi Landererékben veszedelmes konkurrenst látott és attól félt, hogy minden tekintetben túl fogják őt szárnyalni. Heckenasttal ellentétben az öreg Trattnerről már kevésbé állíthatjuk, hogy kiadványainál ideális motívumok vezérelték volna, mert minden vállalkozásában elsősorban az üzleti érdek nyilvánult meg. Azt nézte, hogy vajjon a kiadványa nagy kelen-dőségre számíthat-e vagy sem, ez utóbbi esetben csak a szerző költségére volt hajlandó a művet kinyomtatni.

Trattner nyomdáját 1827. évben vejenek, *károly-pataki és vasvári Károlyi István* kir. táblai ügyvédnek adta át. Az írókkal és költőkkel csakhamar szoros összeköttetésbe lépett, a mi annál könnyebben ment, mert a Magyar Tudós Társaság az ő házukban bérelt helyiséget. Ennek köszönhette részben azt, hogy nyomdájában egész sereg lapot, folyóiratot nyomtattak. Közel 100 ember dolgozott 14 sajtón, 1840-ben pedig már gőzzel hajtott gyorsajtóval nyomtatja lapjait. Az írók később lassanként el-elpártoltak tőle s Landerert keresték fel műveikkel, lapjaikkal. Ez volt a keletkezett féltékenykedésnek alapja, mely mindinkább kiélesedett. Károlyi mint befolyásos *városi tanácsos és országgyűlési képviselő* minden követ megmozgatott a Landerer és Heckenast cég egyesülésének meggátlására, de céljt nem ért, sőt a bekövetkezett események sem igazolták eljárását.

A két cég később a politikában is ellentétes irányt képviselt. A Trattner-Károlyi cég a Széchenyi elveiért, Landerer és Heckenast pedig a Kossuth Lajos eszméiért küzdött. Az 1848-as mozgalmak Landererék vállalatát tették népszerűvé, míg a Trattner-Károlyi nyomda hanyatlását innen számíthatjuk. Beimel viselkedésének okáról később szólunk.

Landerer és Heckenast működése úgy a hazai nyomdászat, mint a magyar könyvkiadás fejlődésére nagy befolyással birt. De Heckenast tevékenységének jelentősége irodalomtörténeti szempontból is kiemelendő, mely különösen abból áll, hogy az akkori írók és költők egész gárdáját maga köré tudta gyűjteni. Olvasó közönséget teremt, klasszikus íróink és költőink műveit nagy áldozatok árán ő adja ki először és ezzel a magyar irodalom fellendülésének nemes ügyét hathatósan előre viszi. Ez a ténykedése emlékének maradandó és hervadhatlan dicsőséget biztosít.

* * *

Mielőtt annak a tárgyalásába fognánk, hogy mi készítette Landerert arra, hogy maga mellé társat vegyen, a következőket tartjuk szükségesnek előrebocsátani:

A múlt század elején a kereskedők nagyon kezdték érezni oly vállalat hiányát, melyben hirdetéseiket, reklámczikkeiket naponta közölhatték volna a közönséggel. Ilyen hirdető napilap létesítésének szükségét az is bizonyította, hogy a színlapok alig olvasható tömötséggel csaknem mindennap tele voltak nyomtatva hirdetésekkel. Volt ugyan egy pesti német tudakozólap, mely a hirdetni akarók rendelkezésére állt, de ez a vállalat nem felelhetett meg céljának, mert csak kétszer jelent meg hetenkint és így a hirdetők kívánságainak csak elkésve tehetett eleget.

Munkácsy Lajos szerkesztő, ki «a főhatóság kegyelmes szabadalma mellett már 5 év óta szolgálja a magyar közönséget a literária pályán» 1838. év deczember 15-én «Tudakozó és Utasító» czím alatt egy hirdetési napi lapnak kiadhatásáért folya-
modott.

Programját kilencz pontban foglalta össze. Kérelmét a város tanácsa a maga részéről pártolólág terjesztette fel azzal a hozzáadással, hogy minden a várost érintő dologban a megjelenő közleményeket a városkapitány előzetes cenzurájának tartozik alávetni.

Azonban Munkácsynak politikai hirlapírás volt az ambíciója. Sok utánjárását siker koronázta, mert a kért engedélyt politikai hirlapra megkapta.

Ezen az alapon aztán Munkácsy a *Rajzolatok* című divatlappját 1839. évben politikai divatlappá változtatta át. 1840. évben az iránt folyamodott, hogy lapja a komolyabb és jobb hangzású «*Sürgöny*» czímet vehesse fel, a mit meg is engedtek neki. Ugyancsak Munkácsy szerkesztette a *Literariai Csarnok*-ot is. De minthogy lapjainak szerkesztése és kiadása sok gondot okozott és sok költséggel járt, csakhamar igyekezett rajtuk túladni. Ezért a hirlapkiadási szabadalmát felajánlotta megvételre Landerernek és Beimelnek. Az ilyen adás-vétel ügylet lebonyolítása nem ment olyan könnyen mint napjainkban, mert a szabadságom átruházásához elsősorban a Helytartó tanács beleegyezése kellett. Mindkét vállalkozó igyekezett a jogot megszerezni, melyet a Helytartó tanács Beimelre akart átruházni, de azt az udvari Cancellaria Landerernek juttatta.

Ez a vereség fájt Beimelnek, s innen kelteződik aztán az a mérhetetlen gyűlölet és szenvedélyes ellenségeskedés, mely köztük éveken keresztül tartott.

Landerer a lap szerkesztésére Kossuth Lajost kérte fel, ki szívesen vállalkozott erre és a lap *Sürgöny* címének *Pesti Hirlap*-ra való megváltoztatását határozta el. Így alapította meg Kossuth Lajos 1841. január 2-án a Pesti Hirlapot.

Landerer vállalkozása fényesen bevált, a mi újabb irigységet támasztott a konkurrenszek lelkében.

Landerer, valószínűleg Bécs intrikájának hatása alatt 1844. közepén meghasonlott Kossuthtal és a szerkesztést Szalay Lászlóra bízta.

* * *

Mint említettük, Munkácsy szerkesztő szabadalmát Beimel Józseffal szemben az udvari Cancellária Landerer Lajosra ruházta át. Ennek értelmében a Helytartó tanács 1840. december 15-én kelt rendeletével kimondotta, hogy nevezett szerkesztő kiadási szabadalmának Landerer Lajos pesti könyvnyomtató intézet birtokosára való átruházását «ugyanazon feltételek és óvások alatt, melyek mellett Munkácsy János politikai és belletristikai ujság kiadhatására a legfelsőbb engedelmet 1834. és 1839. esztendőben megnyerte» — megengedi. Kikötötte azonban, hogy az új tulajdonos köteles elődjének legfelsőbb helyen jóváhagyott programját mindenben szigorúan megtartani. Megengedte továbbá, hogy a «*Sürgöny Csarnok*» czímet «*Pesti Hirlap*»-ra átváltoztathassa.

Pest város tanácsa az előfizetők biztosítására felsőbb utasítás folytán *kaucziót követelt Landerertől* és fölszólította őt, hogy ebből a célból kösse le könyvnyomtató intézetét és amennyiben ez nem volna elegendő, megfelelő készpénzt helyezzen letétbe, az erről szóló «biztosító levelet» pedig terjeszsze be.

Landerer 1841. december 13-án benyújtotta kauczió levelét, melynek értelmében leköti előfizetői biztosítására minden néven nevezendő vagyonát, oly módon, hogy ha programjában magára vállalt kötelezettségének eleget tenni nem tudna, vagy nem akarna, köteles az előfizetők befizetéseit «ellenkezés nélkül sommás elmarasztalás és végrehajtás útján visszatéríteni».

A Helytartó tanács nem elégedett meg ezzel a «jótállási oklevéllel», hanem tudni akarta, hogy

miből is áll tulajdonképpen az említett «minden néven nevezendő vagyon» s vajjon a nyomda tényleg Landerer saját tulajdonát képezi-e, vagy sem?

Landerer nyomdája mintaszerű berendezése bizony sok vagyont emésztett fel s jócskán meg volt terhelve adóssággal. Ingatlan vagyona pedig nem volt neki, hogy tehát kellő forgalmi tőke birtokába jusson és vállalkozásaiban anyagi gondok ne bénítsák meg működését, időközben Heckenast Gusztáv pesti könyvárussal a Wigand-féle híres pesti könyvkereskedés tulajdonosával társas viszonyba lépett. Heckenast tetemes pénzösszeget fektetett a nyomdába s ezenkívül ennek régi adósságait, mintegy huszezer vt. forintot is kifizette. Most már mind a ketten aláírták a *Pesti Hirlap* előfizetőinek biztosítására szolgáló jótállási okmányt. A nyomozással megbízott városkapitány jelentésében az így felajánlott biztosítékot ezek után annál is inkább elfogadhatónak vélte, minthogy «nemcsak a pesti váltótörvényszéknél «Landerer és Heckenast» czímmel beiktatott itteni könyvnyomó és könyvkiadó intézetekkel, melyek becslés szerint 30,000 pft. értékre rúgnak, hanem még minden, akár hol található vagyonukkal jót állanak. . . » A *Pesti Hirlapnak* abban az időben 3800 előfizetője volt, az 5 frtjával számított és előre beszédett fél évi előfizetési díj pedig csak 19000 pftot tett ki s így most már csak a Helytartó tanácstól függött, vajjon megelégszik-e a felajánlott kauczióval vagy sem.

Mint látjuk az akkori törvényes rendelkezések sokkal jobban gondoskodtak arról, hogy az előfizetők a kiadó változással meg ne károsodhassanak, mint most!

* * *

Landerer és Heckenast céget 1841. január 21-én jegyeztették be a pesti váltótörvényszéknél. Mind-

ketten rendkívül szorgalmasak, képzetek és munkabírók voltak és ennek tulajdonítható, hogy külföldi utazásaik alatt szerzett tapasztalatuk nyomán nem-sokára az ő nyomdájuk volt a legmodernebbül felszerelve. A nagy áldozatokkal járó kiadványaikkal pedig a magyar irodalomnak tettek becses és mara-dandó értékű szolgálatot.

Landerer és Heckenast együttműködésük meg-kezdését a következő körlevéllel tudatták:

Pesth, den 2. Januar 1841.

*Wir geben uns die Ehre, Ihnen hiemit anzu-zeigen, dass wir das unter der Firma «**Ludwig v. Landerer in Pesth**» bestehende **Buchdruckerei-und Verlags-Geschäft** vom 1. Januar 1841. ab für gemeinschaftliche Rechnung und Verbindlichkeit, unter der Firma:*

Landerer & Heckenast

mit erweiterten Fonds fortsetzen werden.

Da wir die Leitung des Geschäftes persönlich theilen, so hat nach Uebereinkunft Ludwig v. Landerer die Direction aller technischen Arbeiten im Gebiete der Buchdruckerei sich ferner vorbehalten, Gustav Heckenast dagegen die Leitung der Verlags-Geschäfte mit allen merkantilen Angelegenheiten und damit die alleinige Firmaführung übernommen.

Wir ersuchen Sie von der nachstehenden Unterschrift gefälligst Vormerkung zu nehmen und empfehlen uns

hochachtungsvoll

LANDERER & HECKENAST.

*Ludwig v. Landerer hört auf zu zeichnen:
Ludwig Landerer.*

*Gustav Heckenast wird allein unterzeichnen:
Landerer & Heckenast.*

De mint minden törekvő, szorgalmas egyén vállalkozásának akadnak és akadtak mindig irigyei, úgy Landerereknek sem kellett sokáig várni, míg ilyenek szép számmal jelentkeztek.

Egész szövetség alakult ellenük, hogy mielőbb és annál sikeresebben tönkre tegyék és vállalkozásukat meghiusítsák.

Trattner-Károlyi és Beimel József pesti könyvnyomtatók voltak azok, kik Landerer és Heckenastnak feljelentéseikkel sok keserű perczekezt okoztak, a kik bárhol szívesebben látták volna e két üzletembert, csak egymás mellett nem. Ők tisztában voltak azzal, hogy miután e két agilis ember eddig nálunk szokatlan gondot és műismeretet fordít berendezésükre, a pesti piacot csakhamar magához fogja ragadni. Nem is szüntek meg őket a piszkos konkurrenczia minden elképzelhető fegyverével megtámadni.

Az említett nyomdászok már 1841. január 23-án terjedelmes feljelentést tesznek a m. kir. Helytartó tanácsnál, s minden igyekezetükkel azon vannak, hogy az új czégtársakat a lehető legfeketébbre bemázolják. A többi között így jajveszékelnék: «... bár Landerer régi Typographiai Privilegiumának ereje megszűnt s így nincs privilegiumok s bár a városi Magistratustól engedelmet nem nyertek, 1841. január 18-án a Hatvani-utczában egy új Typographiát nyitottak... és egy társasági czimtablát ki is függesztettek». Bevádolják továbbá őket, hogy a városi hatóság cenzurája nélkül körleveleket nagy mennyiségben küldözgettek szét: «nemcsak Pesten s Budán, de Magyar és Erdély Országának egyéb helyeire, sőt még külföldre is...» majd így folytatják: «s ezen vakmerő tett által Heckenast magát, valamint egykor 1833. esztendőben a könyvárosságba, most privilegium és engedelem nélkül egy pesti Typographiának birtokába privative befúrta»...

A feljelentő kollegák a szétküldött körlevelekből az Eggenberger József és fia példányát használták fel *corpusdelictinek*. Ebből a czirkuláréból azt olvassák ki, hogy Landerer megszűnt a nyomda tulajdonosa lenni, mert szerintük ezek a kitételek «...die alleinige Firmaführung übernommen» és «...Landerer hörnt auf zu zeichnen» nem is jelenthetnek egyebet. Trattnerék ezt az eljárást «*fortélyosan kigondolt ravasz kalmári cselnek*» nevezik. — Feljelentésük végén aztán összegezik jámbor óhajtasukat, melynek az a konkluziója, hogy vétessék le a czímtáblát, tiltsák meg a körlevelek további szétküldését és ha Landerer és Heckenast új társulati kiváltságjogért folyamodna, előbb kérjék ki a többi könyvnyomtatók véleményét.

E feljelentés nyomán a Helytartó tanács utasította a városi tanácsot, hogy a fennforgó vádakra nézve az érdekelteket hallgassa ki és tegyen ki-merítő jelentést. Landerer ebben az időben súlyos betegségben szenvedett és így felépüléséig haladékot kért és kapott. Mihelyt Landerer erejét annyira visszanyerte, hogy járni tudott, személyesen jelentette, hogy nyilatkozata készül és néhány nap múlva el fogja hozni. De ez a terminus is eltelt a nélkül, hogy ígéretének eleget tehetett volna és sürgős üzleti ügyekben Heckenasttal együtt Bécsbe utazott.

A feljelentők újabb folyamodással és befolyásuk latbavetésével kivitték, hogy Pest város tanácsa a minden engedelem nélkül kifüggesztett czégtáblát levétette és a körlevelek szétküldését megtiltotta.

Mindez gyors egymásutánban történt. Landerek időközben a társasági szerződést a váltótörvénytörvény-széknél be akarták jegyeztetni, minthogy Trattnerék erről is értesültek, összeköttetésük révén sikerült kijárniok, hogy a városi tanács a váltótörvénytörvényt

hivatalos átiratban a bejegyzés megtagadására kérte fel. Főleg azzal érveltek, hogy a társasági szerződés csak akkor érvényes, ha tanácsi engedelmén alapul. *Ha pedig az könyvkereskedés vagy könyvnyomdára nézve köttetett*, úgy azt még a tanácsi jóváhagyás előtt fel kellett volna a Helytartó tanácshoz terjeszteni. A váltótörvényszék akkori elnöke, gr. Almássy Móríc az azonban a fennálló törvényekre való hivatkozással azt válaszolta, hogy a társasági szerződés és az aláírás (cégjegyzés) bejegyzését meg nem tagadhatja. A bejegyzés tehát a konkurrenzia minden áskálódása dacára is megtörtént és Landererék újabb cégtáblát függesztettek ki.

Trattnerék azonban nem nyugodtak s minden lehetőt elkövettek, hogy Heckenast a «Typographiába való befolyástól eltiltassék» és nem kevesebbet kértek a Helytartó tanácstól, mint azt, hogy az *«alap-talan firma eltöröltessék, a cirkularis levelek, mint ámitók, ellenkező s revocáló cirkularis levelek kiadása által eltöröltessenek s hirdalok által erőnlkül valóknak nyilváníttassanak»*.

A hajsza megindítói, mint az árnyék, nyomon követik Landerer és Heckenast minden ténykedését s mihelyt valamelyes felhasználható adathoz jutnak, azonnal sietnek vádaskodásukkal előállni. Így az 1841. április hó 22-én kelt beadványukban is keservesen panaszkodnak, hogy már három hó múlt el a nélkül, hogy Landererék nyilatkoztak volna s hogy *«mennyire vetemedhetik a vakmerőség és elbizakodottság, világos példája a jelen eset, a helyett, hogy a panaszlottak engedelmeskedtek volna, újabban is előbbi vakmerőségüket megújítva, a következő firmát függesztették ki a Typographia ajtajára: «Improtokollirte Firma der Landerer & Heckenast-schen königl. priv. Buchdruckerei und Verlagshandlung», melyet azután a tanács le is vétetett. De Lande-*

rerék sem maradtak tétlenül, ismét folyamodtak a czégtábla kitételének engedélyezéséért.

* * *

A harcz mindkét fél részéről szakadatlanul és szenvedélyesen folyt és mindinkább kiélesedett, különösen az ellenfél használt durva kitételeket. Trattnerék harczmodorát az alább felsorolt érveléseik eléggé jellemzik, melyekkel a két vállalat fuzionálását megghiúsítani törekedtek:

Heckenast Gusztávra nézve, mint néhai *Wigand Ottó sógora és nyomdokait híven követő* *) utódjára nézve a következőket hozzák fel:

1. Hogy a «*Typographia Privilegium* elnyerésére neki éppen nincs, qualificációja és arra nem érdemes, mert *ezt a mesterséget sohasem tanulta, arról hiteles bizonyítványt nem tud felmutatni*».

2. Hogy ő *csak, mint korszerű (!) fiatalemberre és szerfeletti nyereségvágyásból mindenén túljáró külföldi kereskedőre typographiát bízni veszedelmes lenne*.

3. ***Hogy hallatlan dolog nemcsak Magyarországon, de Bécsben is, hogy egy könyvtáros egyszersmind könyvnyomtató is legyen.***

4. Hogy Heckenast már jelenleg is «*kelleténél több különféle kenyérkereseti ágazatokkal van ellátva*»:

a) *Heckenast bel- és külföldi könyvkereskedő.*

b) *Kölcsönkönyvtárral bír.*

c) *A Pester Tagblattnak tulajdonosa.*

d) *A Magyar Pesti Hirlapnak.* (Kossuth Lajos redactiója alatt) «*ő az igazi s valóságos birtokosa, Lan-*

*) Itt valószínűleg arra céloznak, hogy W. O. kassai könyvtárusnál egy ízben külföldi tiltott lapokat találtak, a ki azzal védekezett, hogy ő azokat nem rendelte meg, hanem mint makulatura papirosba könyvek voltak bele csomagolva. Mihelyt azonban észrevette, hogy tiltott lapokat használtak csomagolásra, azokat, még mielőtt valaki elolvashatta volna — megsemmisítette. Szóval politikai megbízhatatlanságát akarják ezzel jelezni.

derer csak névhordozó». Heckenast a «Sürgöny» jogának megszerzésénél Beimelt tetemesen megkárosította.

e) Heckenast még egy *második könyvesboltot* is akar Pesten nyitni, Landerer ugyanis pozsonyi könyvkereskedését a «pesti könyvárusok nyakára kívánná lehozatni».

f) «Hogy Heckenast egy Német Politikai Újság után is igen eseng s futkároz» s végre most még könyvnyomdát is fel akar állítani!

Trattnerék rémülten így kiáltanak fel: «S mind-ezekért egy fiatal szeles ember ló-fut s magára kívánja ruháztatni...»

Landerer e támadásra nyomban válaszolt. A Helytartó tanácsához folyamodott, mellékelte könyvnyomó intézetének kiváltságos levelét melynek alapján Heckenast Gusztavra is kiterjedő kiváltságlevélért esedezik. Hivatkozik arra, hogy Heckenastot már valóban felvette társul, a társaságot már be is jegyeztette. Annak bizonyítására, hogy Heckenast nála mint inas volt alkalmazva s mint ilyen, a nyomdász mesterséget kitanulta, a következő bizonyítványt csatolja

Zeugniß

Dass Herr Gustav Heckenast in meiner Buchdruckerei als Practicant aufgenommen und nach vollbrachten Lehrzeit ordnungsmässig im Beisein unterfertigter Zeugen freigesprochen, wird ihm hiemit durch Ausfertigung gegenwärtiges Lehrzeugnisses bestätigt.

Pest am 1. Januar 1841.

A. Schreiber,
Factor,

Ludwig v. Landerer
k. k. priv. Buchdrucker

Georg Boldine,
Franz Meyer,
Setzer.

(L. S.)

Landerer folyamodásában Heckenastról még kiemeli, hogy *jámbor életű ember*, ki magát e mesterségében *tökéletessé tette*. Végül hivatkozik kiváltságlevelére, melynek tartalma szerint társakat felvehet, kérése tehát ez alapon is jogos.

A Helytartó tanács a fentiek alapján a városi tanács útján nyilatkozattételre, véleményadásra hívta fel a többi könyvnyomtatókat. Különösen Heckenast személyes tulajdonságaira és vagyonbeli állapotára nézve kívánt hiteles adatokat.

Jó alkalom volt ez arra, hogy a konkurrenczia a dühtől és kenyéririgységtől duzzadó szívének keserveit teljes mértékben kiönthesse. A kiváltságlevelét semmi esetre sem akarják Heckenastnak kiadatni, minden erejükkel arra törekszenek, hogy ezt meggátolják, s hogy célzott érjenek kifogásaik egész tárházával hozakodnak elő, szerintük

«nem elég ok az engedély megadására azon körülmény, hogy a céget a váltótörvényszék már bejegyezte, mert ez a *czimboraság* már keletkezésében törvénytelen volt . . .».

Tagadják, hogy a mesterséget Landerernél tanulta volna ki, mert 1835. évig Heckenast «*könyvdrus inas és legény*» volt, azután pedig egyszerre *könyvkereskedő* és így nem lehetett ideje ezt a mesterséget megtanulnia. Landerer által kiállított bizonyítványt érvénytelennek tekintik, mert *nincs benne kitéve, hogy mettől-meddig tanult*, holott a «*könyvnyomó inasnak*» tanulási ideje 4—5 évre van szabva.

Ezt az érvelést Landerer és Heckenast *összefércelt jajveszékelésnek, vakmerősködő kenyéririgységnek*, őket pedig *alávaló denuncziánsoknak* nevezik s egyben kijelenti Landerer, hogy ő Heckenastot annak rendje, módja szerint *tanúk jelenlétében a műhelyben felszabadította* s így a szokásos formáknak is eleget

tett. Ezt a körülményt Landerer két faktora: Schreiber Alajos és Boldine György előszóval is bizonyítja.

Trattnerék kétségbe vonják Landerer kompetenciáját arra nézve, hogy Heckenast magaviseletéről bizonyítványt adhasson, mert erre nézve a könyvvizsgáló bizottság jegyzőkönyvei szolgálhatnak hiteles tanúbizonysággal. Szerintük «hol üzérkedés és nyereség forog kérdésben, s hol a *külföldi könyvtárak könyvnyomó is, ott a külföldi veszélyes czikkelyek rögtöni utánnyomtatását téteti fel*». Szóval álszenteskedő arczczal azt állították, hogy a könyvnyomó intézet veszedelmes eszközévé válhat Heckenast kezében! Elfelejtkeztek azonban a vádaskodók arról, hogy a mikor Heckenast Gusztávot a Helytartótanács könyvtárútitás, kölcsönkönyvtár és ujságkiadás szabadalommal felruházta, bizonyára tekintetbe vette annak erkölcsi kvalitásait is.

A véleményt adó kollégák a kiváltságlevél latin szövegét is elferdítik és úgy magyarázzák, hogy Landerer ennek alapján csak szedő és nyomólegényeket vehet fel, de társat nem!

Kifogásolják azt is, hogy nem Heckenast maga folyamodott. És végül oly merész állítást koczkaztattak meg, melynek valótlanságáról első sorban ők voltak legjobban meggyőződve. Azt mondják ugyanis, hogy *Heckenastnak a magyar irodalom mezején még nincs annyi érdeme, hogy könyvtárak és könyvnyomtató lehessen.*

Ez a kijelentés magán viselte a kenyéririgységből fakadó alaptalan vádaskodás bélyegét, melyet Heckenastnak könnyű volt megezáfolni, mert minden művelt ember tudta, hogy a magyar írók és költők legfényesebb tehetségeinek művei az ő kiadásában jelentek meg.

Hogy Heckenast áldozatkészségét és kiadói tevékenységének horderejét kellő mértékkel mérle-

gelhessük, figyelembe kell vennünk, hogy abban az időben a művelt osztály nagyobb részének könyvtára mindössze a falra akasztott naptár volt. Ebből állott egész évi olvasmánya. Innen magyarázható az a körülmény, hogy a naptárkiadás akkoriban kitünő üzlet volt.

A komáromi kalendárium évente 84 ezer, a budai Gyurián és Bagó-féle 15 ezer, a temesvári nagyobb naptár 4 ezer példányban jelent meg. — Heckenast kiadásában került forgalomba a többek között *br. Eötvös, Fejér György, Fogarassy, br. Jósika, Kisfaludy, Kölcsey, Schedel, Szalay, Wildner stb. művei. S ezeket nevezik ők* — írják Landererék — *egy pár román és némely ephemeri pamphletnek, ha ez igaz volna, úgy a hazai literaturánkat a holdban kellene keresni, mert azt a Trattner-Károlyi és Beimel urak könyvkiadói lajstromában bizonyosan fel nem találjuk.* Majd így folytatják: Vagy oly iszonyú véteknék tartja e két jámbor uracs a magyar literatura jelesebb termékeit finom fiumei és bécsi gépelyezett papiron nyomatni? Ám tessék lelkiismeretük botránkozása nélkül *országghírű munkáikat à la Kistükör, Álmokönyv stb. ezután is fekete itatópapirosra le húzatni.*

Mint látjuk nagy bűnnek tekintették akkoriban, ha könyvárus egyszersmind könyvnyomdász is akart lenni. Természetesen csak a konkurrenzia hirdette, hogy ez sehol sem létezik, mert bizony volt elég hasonló vállalkozás Ausztriában is meg nálunk is. Így például Gerold Károly Bécs, Haase Theophil Prága, Enrich Linz, Kienreich Grác, Suppan Ferencz Zágráb, Wigand Károly Pozsony, Schmidt Arad, Hochmeister özvegye Szeben, Beichel József Temesvár, Grün Szege, Ellinger Kassa és özv. Barráné és Stein János Kolozsvár, mindannyian nemcsak könyvárusok, hanem nyomdászok is voltak.

Heckenast sokoldalú vállalkozását már csak azért is törvénytelennek tartják, mert a kir. rendelet a halmozott keresetmódot egyenesen megtiltják. Végül Trattnerék fakardjukkal úgy akarnak Heckenaston halálos sebet ejteni, hogy azt állítják róla, — a nélkül, hogy igaz volna — miszerint annyi vállalat fentartására elegendő tőkéje nincsen. A mi külföldi könyv pedig a boltjában van, az nem az övé, mert «ő csak a külföldi könyvvarusok pesti Commissionáriusa». Ezek alapján a társaság «szétoszlátását» kéri.

Landererek ennyi szemenszedett valótlan-sághallatára elvesztik béketűrésüket és ellenvéleményükben ezt írják:

«Azon nemtelen ármánynak tehát, miszerint a kenyérirígylő folyamodók a címvezetés meghatározásának törvényes factumát kalmári cselnek nevezik s eredményül húzzák le, hogy Landerer Lajos a Typographia tulajdonosa lenni megszűnt, — ezen nemtelen ármánynak annyival inkább ellentmondunk, mivel nemcsak személyünket, de a közkereseti társaságok alakulását elrendező törvényt is sérti». Majd annak a reménynek adnak kifejezést, hogy az ipart, szorgalmat és becsületes igyekezetet a Kormányzók bizonyára inkább érdemnek, mint véteknek fogja tekinteni, «melyet inkább pártfogolni, mint elnyomni szoktak».

A mi a vagyonkérdést illeti, meg kell jegyeznünk, hogy Heckenast elegendő tőkével rendelkezett. Hiszen Landerer épp azért társult vele, hogy kellő forgalmi és üzleti tőke birtokában vállalatát fellendítse, a mi teljes mértékben sikerült is neki. Heckenast, a midőn társul belépett, a nyomda régi adósságait — mintegy 20.000 váltóforintot — kifizette. De másrészt Landerer és Heckenast nyomdája volt annakidején a legmodernebbül felszerelve. Stereotyp

öntödével és gyorsajtóval is el volt látva és ezzel az ország hasonló vállalatait megelőzte. Ők voltak az elsők, kik Londonból ólommetzögépet, nagy Columbián-sajtót, angol betűket stb. stb. hozattak. Landererek sértett önérzettel hívják meg a vádaskodó konkurrenszeket, hogy nézzék meg nyomdájuk felszereléseit, a hol annyi vagyon fekszik, a mennyivel egy tuczat esztergomi Beimel-féle műhelyt el lehetne látni...

Végül azután a méltatlanul ért bántalmazás miatti elkeseredés hangján fejezik be kérelmüket és annak a reményüknek adnak kifejezést, hogy *«a két obscuransnak szemtelen vádjai és panaszai visszautasíttatni és társulásuk beigtatása megengedtetni fog»*.

Ezen ellenérvek mérlegelésével a város tanácsa Landerer és Heckenast kérését pártolólag terjeszti fel a Helytartótanácsához azzal a hozzáadással, hogy *«Heckenast jó viselete ellen nemcsak semmi észrevétele nincsen, hanem e tekintetben is minden ajánlásra méltó és vele a Landerer-féle könyvnyomó intézet több biztosítékot nyerend»*.

Trattner és társai azonban nem fáradtak el, kitartóan izgatnak a társas czég ellen, minden kicsiséggel áskálódnak. Különösen az bántotta őket módfelett, hogy Landerer és Heckenast társas czéget mindenek daczára folyton használták. 1841 áprilisban ismét feljelentést tesznek, hogy mind a Landerer-féle typographiát, mind annak könyvkereskedését (Verlags-handlung) Heckenast már kezére kerítette és azt *«a mellékelt Nota szerint saját emberei által manipuláltatja is»*. Erre a bizonyos jegyzékre egy kis ravaszsággal tettek szert. Trattner-Károlyi ugyanis vásároltatott Landerer és Heckenast könyvesboltjában könyvet s az erről kért és kapott számlát használták fel aztán ellenük fegyverül.

A jegyzék szövege a következő:

Pesth, 16. April 1841.

Rechnung

*von Ludwig v. Landerer und Heckenast's Buch- und
Congreve-Druckerei und Stereotypen Gisserei
für Herren **Trattner & Károly's** Buchdruckerei*

20	Evangelien, lutherisch, deutsch 24 x 10 ^o / _o	8	—
		—	48
	Saldirt	Netto W. W. F	7 12

p. Landerer & Heckenast
Neumann.

De nemcsak ezzel az adattal bizonyították, hogy Landerer és Heckenast a társasceéget még mindig használja, hanem becsatolták a Landererek volt szedőitől elvett szolgálati bizonyítványokat is, és hogy az ügy az ő részükről még nyomatékosabban el legyen intézve, azt írják, hogy *«páratlan a maga nemében ez a szemtelenség, elbizottság s ki tudja minő nagy Istápra való támaszkodás ...»*. Tehát burkoltan újra gyanúsítanak!

De ez még mind nem volt nekik elég.

Landerer és Heckenast ugyanis újabbán ismét több értékes kiadvánnyal gazdagította a magyar könyvpiacot. Ezekena könyveken természetesen rajta állott, hogy: *«nyomtatta Landerer és Heckenast»*. Újabb alkalom nyílt megint feljelentésre. Ismételten fölpanaszolják, hogy bár az említett társasceég körlevelét eltiltották, czímtáblájukat hivatalból levétették és nóha az ügy tárgyalása még folyamatban van, az általuk kiadott könyveken mégis a társasceég szerepel. A könyveket be is mutatják a Helytartótanácsnak és minthogy azokat *«bitorolt cím alatt»* nyomtatták, kéri azoknak a könyvvizsgáló közbenjöttével való *elkobzását*.

Landererék válaszukban a váltótörvényszéknél való bejegyzésre hivatkoznak és kijelentik, hogy *jogosan nyomtatták kiadványaikra társas cégüket, a többek között azért is, mert a könyvbírálat alkalmával a címet nem törölték ki.* Ha tehát Trattneréknek ellenük valamely nyomtatott munka körüli panaszkodásuk van, ez iránt őket az illető bíróság elé utasíttatni kéri.

* * *

Évekig húzódott ez az áldatlan harc. 1845-ben újból betiltották a társas cég használatát. Erre az adott okot, hogy a «*Budapesti Híradó*»-nak október hó 28-án megjelent 275-ik számában ismét rajta áll: nyomtatja Landerer és Heckenast. A városi tanács őket ezért a «*vétkes engedtlenségökért 50 pft bündíjban*» elmarasztalta, s egyben kimondotta azt is, hogy «*hasonló esetekben esetről-esetre a körülményekhez képest szigorúbb büntetés alá fognak vonatni*».

Landerer a tanácsi végzés ellen ünnepélyes óvást tesz és a végrehajtás felfüggesztését kéri, okul hozván fel, hogy a tanács az ő kihallgatása nélkül hozta meg a végzést és nyomatékkal hangoztatja, hogy a *könyvvizsgáló bizottmány a közöscég használatát megengedte.* Kétségbe vonja a tanácsnak azt a jogát, hogy ötöt, mint nemes embert, kénye-kedve szerint elmarasztalhassa. *Landerer t. i. nemes ember volt,* predikatummal birt és beadványában úgy is írta magát alá: *Füskuti Landerer Lajos,* s ebből kifolyólag már személye szerint sem tartozott a sz. kir. város hatósága alá, hanem csak ő cs. kir. Felsőbíró s általa rendelt nemesi bírának volt alávetve.

Minthogy Landererék az 50 pft bündíjat nem fizették ki, megjelent boltjukban a város kapitánya és tanácsi végzés alapján a *következőket vette zár alá:*

1	<i>Eleganter Globus terrestin</i>	---	---	---	20	†
1	<i>Ansichten v. Schottland in</i>	2	Bden		20	C
1	<i>Herder Werke in</i>	1	Bd	---	10	C
						50 C*)

és az árverést 1845 november 15. délután 3 órára kitűzte.

Mindenesetre felette érdekes a zálogolt árúk becslése. Mily értékük volt a könyveknek akkor és most!

Landererék már-már kimerülnek a folytonos hajszában. Felségfolyamodványt nyújtanak be, melyben elpanaszolják, hogy Pest város tanácsa őket üldözi és törvénytelenégeket halmoz egymásra és hogy őket törvényellenesen 50 pft büntetésben marasztalta el. A városi tanács hatásköre — írják — a nyomtatványokra nem terjed ki, ez a könyvvizsgáló bizottmányra tartozik, továbbá hogy kihallgatás nélkül hozták meg az ítéletet. Kérik a törvénytelen határozat megsemmisítését, a nyomtatványokra a közös cím használatának engedélyezését. Minthogy pedig a végrehajtást minden órában foganatosíthatják, rögtöni segílyt kérnek.

Később még egy felségfolyamodványt adtak be, melyben a hosszadalmas és bonyodalmas ügyet összegezük és végül azt kérik, hogy miután a négy évi tárgyalás folyamán ez az ügy eléggé meg volt vitatva, az Ő Felsége által helybenhagyott társasági szerződésben kijelölt czég nyilvános használatát továbbra is engedjék meg.

1846. márczius 31-én adta ki értesítését a budai Helytartótanács, melyben közli a folyamodókkal, hogy Ő Felsége kérésüket kedvezően intézte el és ennek értelmében a kötött társasági szerző-

*) Conventions-Münze.

dést a maga épségében meghagyta és a társas cég használatát kegyesen megengedte.

* * *

Ezzel véget ért a hosszas pörösködés. Az intrikusok kénytelenek voltak legyőzötten meghátrálni és Landererék nyugodtabban folytathatták kulturális jelentőségű munkálkodásukat.

És most, miután a Landerer és Heckenast cég társulásának leírását befejeztük, érdekesnek tartjuk még a benne szereplő Landerer és Trattner, e két nagy nyomdászcsaládnak a nyomdászat terén kifejtett üzleti tevékenységét is e füzet végén vázlatosan ismertetni.

Lampel Róbert.

I.

Lampel Róbert 1821. év márczius hó 11-én született Porosz-Szilézia Prieborn városában, a hol atyja jómódú kir. hivatali számtartó volt. 20 éves korában *Josef Max & Co.* bresloui könyvkereskedésébe lépett be, s miután 1843-ban felszabadult, egyideig még ugyanott mind segéd dolgozott. Innen *Credner & Kleinbub* céghez Prágába, majd később Kilián György pesti könyvkereskedőhöz került, a kinél 1848. január 20-tól 1850. junius 30-ig volt alkalmazva.

Kilián nagyon meg volt elégedve a jómodorú fiatal segéddel, mert a könyvkereskedelem minden ágában nagy jártasságot tanusított s e mellett igen szorgalmas, agilis és «józan viseletű» volt. Távozáskor Kilián kitűnő bizonyítványt állított ki részére.

Lampel nagyon megkedvelte a pesti életet és el is határozta, hogy itten fogja magát établírozni. Közölte szándékát atyjával, a ki abba beleegyezvén, kötelező nyilatkozatot állít ki fia részére, hogy a mennyiben Pesten könyvárusi jogot tud szerezni, úgy 8200 *birodalmi tallért* fog céljának elérésére adni. Lampel ezután, minthogy tervének megvalósítására épp kedvező alkalom nyílt, elhagyja Kilián-nál elfoglalt állását.

Az önállósítása azonban nem ment oly simán, mint a hogyan ő azt gondolta.

Mindenek előtt honossági ügyét kellett rendeznie. Lampel ugyanis porosz alattvaló volt, hogy tehát Pesten könyvkereskedést nyithasson, magyar honosságot kellett szereznie. Kérelmére honából elbocsáttatást nyert s ennek megtörténte után folyamodott Pest város tanácsához, hogy tekintettel arra, miszerint ő itten már adót fizetett, adjanak részére «lakhatási jogot». 1850. év július hó 13-án Pesten tartott tanácsülésben tárgyalták Lampel kérelmét, melyben kimondották, hogy «... a bejelentett körülmények közt folyamodó *a helybeli lakósok sorába tanácsilag felvétetik*, s egyszersmind a szegény intézet javára 7 pft 30 krnyi díj lefizetésére köteleztetik...» Lampel ebben az időben Windgasseban a Settner-féle ház I. emeletén lakott.

Az említett kedvező alkalom az önállósításra akkor jelentkezett, a mikor Müller Adolf pesti könyvárus özvegye, néhai férjének üzletét Lampelnek megvételre felajánlotta. Nevezett könyvárus ugyanis 1850. elején meghalt, s minthogy gyermekei nem voltak, Koller Ferencz cs. kir. tanácsos és pestbudai katonai miniszteri biztosnak intézkedésére még 1850. év február 17-én meghagyatott, hogy az említett üzletet zárják be. A rendelet végrehajtása azonban elhúzódott. Közben Lampel özv. Müller Teréziától szerződésileg megvásárolja Müller Adolf könyvkereskedését a hozzá tartozó beruházásokkal együtt és könyvkereskedés jogának megszerzése végett folyamodványt nyújt be a tanácshoz. A kért engedélyt Lampel 1850. július 27-én kelt tanácsi határozattal a rendes út mellőzésével meg is kapja. De korán örvendett neki, mert nem használhatta. Az engedélyt a tanács ugyanis megerősítés végett felsőbb helyre terjesztette fel, a hol ez alkalomból rájöttek, hogy

a Müller Adolf üzletének elrendelt bezárása nem foganatosított, a mit most már erőlyesen megsürgettek. A tanács ennek következtében kénytelen volt intézkedni, hogy néhai Müller üzlete 1850. augusztus végével beszüntettség és minthogy a Lampelnek kiadott engedély és a felsőbb helyen történt intézkedés egymással homlokegyenest ellenkezett, kénytelen volt a tévesen kiadott engedélyt visszavonni, okul hozván fel, hogy a két rendelkezés összeütközött. Koller miniszteri biztos 1850. év szeptember 4-én kelt leiratában egyben jelzi, hogy «... *Egyébiránt pedig a könyvárusok jelen körülmények közti szaporításának szüksége fenn nem forogván, folyamodó Lampel Róbert ebbeli kérelmétől elmozdítottatik.*...»

Ennek a drákói szigorral meghozott elutasító végzésnek a könyvkereskedők testületének mozgalma szolgált alapul. Lampel kérvényével szemben ugyanis folyamodást nyújtanak be, melyben azt kérelmezik, hogy a könyvkereskedések számát ne szaporítsák és *Lampelnek ne adják meg a jogot.* Különösen azt hangoztatják, hogy a könyvkereskedelem amúgy is pang, mert számtalan munka eladását megtiltották, mely intézkedés a könyvkereskedelmet oly mértékben sujtja, hogy ha a tényleg létező üzletek számát még megszorítják, azok tönkre mennének.

Ez az érvelés nem volt egészen őszinte, mert hiszen láttuk, hogy üzletszaporításról ebben az esetben szó sem lehetett. Müller Adolf üzletének átvételével csupán a cég változott volna meg.

Lampelt az elutasító végzés nem csüggesztette el, sőt újabb akcióra készítette. 1850. szeptember 14. újabb folyamodványt ad be, melyet egy csomó melléklettel szerel fel. Kérését most már báró Gerin-

ger Károlyhoz, a polgári ügyek cs. kir. teljhatalmú udvari kommiszáriusához nyújtja be.

Hivatkozik arra, hogy Müller özvegyétől az üzletet már megvette. Eddig is sok pénzt költött el czéljának elérésére. Máshoz, mint könyvkereskedéshez nem ért, tehát egyébhez nem foghat. Hazájából elbocsátották és Pest város kötelékébe már felvették. *Hivatkozik továbbá hű érzületére, melylyel a császári ház iránt mindig viselkedett, kéri tehát adjanak neki saját czége alatt nyitandó üzletre jogot, hogy így alkalma legyen bebizonyítani hűségét és majd teljes erejével mindent elkövet, a mi csak hatalmában áll, a császári ház és az összállam érdekeinek előmozdítására. Különösen kiemeli, hogy a lefolyt forradalom alatt loyálisan viselkedett, ennek igazolására egész sereg bizonyítványt szedett össze nem csak «megbízható jó érzelmű» (gut gesinnt) magánosoktól, hanem a városi tanácstól is bizonyítványt kap arról, hogy «... a forradalom ideje alatt csendes magaviseletet tanúsított...»* Érdekes, hogy Lampel erre a bizonyos loyálisására sokszor hivatkozott. ...

Végül még megemlíti Lampel, folyamodásában, hogy a Müller-féle könyvkereskedés vételárának lefizetése után, még 8200 pftnyi vagyonnal rendelkezik és legvégül birságot ajánl fel kötelezőleg arra nézve, hogy tiltott irányú könyveket nem árusít, nem ad ki, ezektől szigoruan tartózkodni fog.

Lampel a városi tanácstól mindenképpen meleg ajánlásban részesült, kéréseit mindig pártolólág terjesztették fel felsőbb helyre.

Lampelnek üzletnyitás engedélyének megadására vonatkozó újabb kérelmét Koller miniszteri biztos 1850. október 9-én azzal utasítja el, hogy erre vonatkozó előbbi rendelkezéseinek megváltoztatására nem lát okot.

II.

Lampelnek önállósításának első kísérlete mint láttuk nem sikerült. Néhány hónap múlva *Lantossy Józseffel*, Leyrer József könyvárus fiával lépett társas viszonyba. Id. Leyrer Józsefnek előbb az Uri-utczában, később a Városház-téren volt könyvkereskedése és kölcsönkönyvtára, melyet 1795-ben alapított és a m. kir. Helytartó tanácsnak 1841. év augusztus hó 17-én kelt engedélye alapján fiának ifj. Leyrer Józsefnek adott át, a ki a könyvárusi jog átruházásáért 400 ftnyi «kezességi sommát» előre tartozott lefizetni, azonkívül a váczi siketnémák intézete részére pedig legfelsőbb helyen kiszabott 150 ftnyi összeget volt köteles évenként beszolgáltatni. Utasítottatott továbbá, hogy a könyvvizsgálati szabályokat szorosan tartsa meg. Leyrer könyvkereskedése és kölcsönkönyvtára különösen a század elején nagyon gyöngén ment, s csak nagy erőmegfeszítéssel tudta fentartani, úgy hogy egyszer keservesen panaszkodott, hogy alig tudja belőle családját eltartani.

Ifj. Leyrer József, a ki nevét 1846. augusztus 25-én kelt legmagasabb engedelemmel «Lantossy»-ra magyarosította, úgy politikai és erkölcsi tekintetben, mint szaktudását illetőleg is jó hírnévnek örvendett, s mint ilyent a várostanácsa 1849. november 19-én városi könyvbecsüssé nevezett ki és vele az esküt letétette.

Lantossy, hogy üzletét fellendítse s hogy külfölddel is közvetlen összeköttetésbe léphessen, pénzes társat keresett és azt Lampel személyében meg is találta. Köztük csakhamar létrejött az egyezség és a társas szerződést megkötötték. 1851. év február 23-án Lantossy bejelenti a városi tanácsnak, hogy Lampel Róbert könyvárust, a ki 1850. július 13-án kelt határozattal Pest város kötelékébe felvétellett,

üzletébe nyilvános társnak maga mellé vette és könyvkereskedését *Jos. Lantossy & Lampel* czég alatt 1851. január 13-án az itteni váltótörvénytörvény-széknél bejegyeztette. Jelzi továbbá, hogy erről a könyvkereskedők grémiumát értesítette és nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a társas-czéget csak ketten együtt akarják használni és sohasem fognak belőle két külön üzletet alkotni.

Minderről a városi tanács a könyvkereskedőket hivatalosan is értesítette.

Lampel a könyvvárosi jogot megszerezvén, hogy Lantossyval történt törvényes társulását a külföldi, különösen a németországi könyvkereskedőkkel és kiadókkal szemben Lantossyval együtt hitelesen dokumentálhassa, a czég érdekeit kellőleg megvédhesse, jogát érvényesíthesse, a czég nevében a városi tanácstól hivatalos német nyelvű bizonylatot kér és kap.

Lantossy nemsokára megelégette nemcsak a kompánistaságot, hanem a könyvkereskedelmet is, melytől teljesen visszavonulni szeretne. Meg is mondja ezt Lampelnek, a ki most már teljes erejével arra törekszik, hogy a czég jogát kizárólag saját nevére irathassa át. 1852. november 18-án Lantossy nyilatkozatot ad ki, hogy abba akarja hagyni üzletét és hogy a társas czég alatt fennálló üzletnek az őt illető könyvkészletét Lampelnek eladta. Kijelenti, hogyha könyvvárosi jogának Lampelre való átruházását megengedik és Lampel a saját nevére szóló jogot tényleg meg is kapja, úgy ő kötelezi magát, hogy sem Pesten, sem Budán könyvkereskedést nem nyit, sem ilyen engedély elnyeréseért nem folyamodik.

Ezzel a nyilatkozattal felszerelve 1852. október 10-én Lampel folyamodványt nyújt be a pesti főispánhoz, melyben a Lantossy és Lampel üzletnek *egyedül a saját nevére való átirathatását* kérelmezi,

vagyis, hogy az eddigi társas cézet ezután kizárólag saját neve alatt folytathassa és jegyezhesse.

Kérésében hivatkozik arra, hogy a Lantossy tulajdonát képező könyveket megvette és Lantossy könyvárusi jogáról az ő javára lemond. *Ezuttal sem mulasztja el a loyaltására és csendes polgári életmódjára hivatkozni, melyről sok bizonyítványt szerez és csatol.*

A város tanácsa ezt a kérést Aigner Miklós tanácsnoknak adja ki eljárás végett, a ki mindenelőtt a könyvkereskedők testületét hívja fel véleményadásra. Eggenberger és Fia, Emich Gusztáv, Edelmann Károly, Hartleben, Geibel Hermann, Müller Gyula és Kilián György aláírásával ellátott beadványban a testület azt jelenti a városi tanácsnak, hogy Lampel kérelmének teljesítésével a könyvárusok száma nem szaporodik és miután Lantossy úgy a könyvkereskedők grémiumánál, mint a városi tanács előtt is írásban kötelezőleg kijelentette, hogy a mennyiben jogát Lampelre átruházhatja, a saját könyvárusi jogáról teljesen lemond, ennek folytán a kérelem teljesítését meggátolni semmi okuk nincsen.

Aigner tanácsnok 1852. nov. 24-én kelt hivatalos referádájában a tanácsnak jelenti, hogy miután Lampel már előbb is *hitelesen igazolta azt, hogy nemcsak a könyvkereskedés folytatásához megkívántató szakismeretekkel rendelkezik, hanem magát mindenkor — a legközelebb lezajlott forradalmi időszakot sem véve ki — józan és csendes polgárhoz illőleg viselte*, kérelmét eddig is pártolólag véleményezték. Ujabbi kérését illetőleg pedig ismerteti a könyvkereskedők testületének véleményes jelentését. Referátumát így végzi: «Miután tehát többször érdeklett, a szorgalmazott joghoz kívántató szakismereteit hitelesen igazolta, *józan, erkölcsös s jámbor magaviseletét felmutatott többi bizonyítványain kívül a Tettes*

Tanács részéről f. évi szeptember 29-én 15639. sz. a. **kiállított bizonyítvány** is hitelesen tanúsítja, továbbá mivel kérelme ellenében az e részben meghallgatott könyvkereskedői testület sem támasztott mi ellenvetést sem, de végre miután azon esetre, ha hogy a kért jog reá ruháztatik, a kebelbeli könyvkereskedők száma nem fog szaporíttatni, oda járul nézetem, miszerint többször érdeklettnék a Lantossy és Lampel-féle könyvkereskedői jogot, társának lemondása következtében, magára ruháztatni kérő folyamodványa *pártoló szavazattal* lenne a főispán úr ő méltóságának felterjesztendő.»

Pest város tanácsa Lampel kérelmét Aigner tanácsnok előterjesztése szellemében 1852. év nov. 25-én felsőbb helyre felterjesztette és ezzel az ügy kedvező elintézésének lehetősége előtérbe lépett.

Lampel Róbert kérelmére 1852. deczember 16-án jött meg a kedvező válasz, melynek értelmében a felhozott érvelésekre való tekintettel Lantossy joga Lampel Róbertre ruháztatik át. A céget tehát egyedül a saját neve alatt folytathatja. A Lantossy József könyvárusi joga ellenben végleg töröltetett.

Ekkor kezdte meg Lampel Róbert üzletét saját cége alatt önállóan vezetni, melyben haláláig 1874. április 3-áig nagy buzgalommal dolgozott. A vállalat ezután Wodianerék tulajdonába ment át, melyet később Wodianer Artur páratlan buzgalmával, nagy tudásával és kiváló szakismeretével óriási méreteinél fogva is az ország legelső kiadóüzletévé fejlesztett és teljessen magyarrá tett.

Trattner és Landerer nyomdász-
családok vállalatai.

I. A Landerer család.

A magyarországi könyvkiadó üzlet felvirágoztatásában a Landerer és a Trattner nyomdászcsaládoknak elsőrangú szerep jutott. A Landerer-családnak két ága volt: *budai és pozsonyi. A művészet és ízlés fejlesztésében a budai ágnek igen kevés, sőt mondhatni semmi része sem volt, mert kizárólag ponyva irodalmat, csiziót, históriákat, álmoskönyveket stb. nyomtatott és terjesztett. A kiadásában megjelent fametszetek izléstelenek és rosszak.*

*Ezt a primitív berendezésű kis nyomdát 1724-ben Landerer János alapította, de nem tudván boldogulni, három évi küzdés után túlادott rajta. 1750. évben Landerer Lipót Ferencz visszavásárolja majd 1779-ben Landerer Katalin birtokába jut, kinek működése annyiban érdemel említést, hogy nyomdáját a **pesti Royer-féle** nyomdával*) kibővítve, Landerer Mihály kiváló szaktudású és képzettségű művezető segédkezésével folytatta.*

A 18. század utolsó éveiben a francziák ellen I. Ferencz király viseltsikertelen háborút. A franczia sereg élén Bonaparte Napoleon állt, aki győztesen

*) Royer Ferencz 1773. év márczius hó 17-én Mária Teréziától nyert privilégiumot nyomda felállítására Pesten, a többi közt oly feltétellel, hogy nyomtatványait a cenzuránál előlegesen bemutatni és minden félév végén az összes könyveiből három példányt a helytartótanácsnak átadni köteles. Ha ezt nem teljesíti, privilégiumát elveszti.

Bécs felé tartott. A véres háborúnak a campoformioi béke vetett véget. A francia győzelmek nálunk is a forradalmi eszmék elterjedését mozdították elő. A demokraták vezére Martinovics Ignác apát volt, a ki szereplésével a francia eszmék túlkapásaitól és a francia forradalom kegyetlen és véres epizódjaitól amúgy is megrémült magyar kormány haragját és üldözését vonta maga után, Martinovicsot és hattársát lefejeztette és szigorú kémkedési rendszert léptetett életbe. Így szerzett tudomást arról, hogy Landerer Mihály Martinovics «Polgár és ember» forradalmi kátéját éjjel a pinczében lenyomtatta, melyért aztána hét személyes tábla halálra ítélte, de a halálos ítéletet a királyi kegyelem 10 évi súlyos börtönre változtatta át. Landerer 10 évig szenvedett Kufstein és Spielberg börtöneiben, kiszabadulása után testben-lélekben megtörve, már nem tudott hivatásának élni, néhány évre rá meghalt.

Landerer Katalint, 1802-ben bekövetkezett halálakor, leánya: Anna váltotta fel. 1833-ban ő is meghalt, s ekkor a nyomdát *Gyurián és Bagó* vették meg. *Bagó* — Landererék rokona — 1847-ben harmincezer forinttal végkielégítette Gyuriánt és így aztán ő lett a *Landererek által megalapított budai nyomda egyedüli tulajdonosa*.

A *pozsonyi nyomdát* Landerer János Mihály Royer János salzburgi nyomdásztól vette a meg, ki azt 1715-ben alapította. Royert, mint protestáns embert, a nagyszombati consistorium részéről annyi támadás érte, hogy teljesen elment a kedve üzletének folytatásától. Kapóra jött tehát Landerer ajánlata, a ki tizenegyezer forintot fizetett a nyomdáért és így az 1730-ban az ő tulajdonába ment át.

Landerer János Mihály működése nyereség volt nemcsak az iparra, kereskedelemre, hanem az irodalomra is, a régi művek új kiadásával a magyar közön-

séget csinos és izléses kiállítású könyvekkel látta el. 1775-ben megvásárolta a feloszlatott Jezsuita-rend nyomdájának berendezését és azzal *Pesten és Kassán* fiókokat létesített. Érdemeinek elismeréséül I. Ferencztől magyar nemességet kapott «fűskúti» előnévvel. 70 éves korában Pozsonyban halt meg 1795-ben.

Ekkor fia, Landerer Mihály János vette át atyja üzletét. Annak illusztrálására, hogy nevezett mily népszerűségnek örvendett még a távol vidéken is, közöljük a «*Magyar Kurir*» 1798. évfolyam II. kötetében megjelent dicsőhimnust, melyet Peretsényi Nagy László, Galsa mezőváros esküdt nótáriusa írt 1798-ban:

«Hála legyen a Magyarok Istenének! Már mi fölöttünk isfűskúti Landerer Mihály Urnak személyében kegyesebb csillagzatok kezdenek mindenfelől ragyogni, t. i. ez a nemes Hazafi naponként szaporítja a magyar könyveket...» majd így folytatja: «Landerer Urnak nyomtatványai még a kaczagányos és gubás magyarjainkat is háladatosságra kötelezik, ugyanis mi mind az ő hasznos életéért buzgón imádkozunk a Magyarok Istenéhez...» Végül a következő versbe önti dicséretét:

«Kit tiszteljek most én? Magamtól így kérdem
Van-e ez időben szép erkölcsért érdem
Megfelele Múzsám, tekints Pest s Pozsonyra
Magyar koronákkal tündöklő toronyra
Ott vagyon Theseus munkájú Landerer
Ki Hazánk nyelvének oly utat lelmi mer
Melynek vándorlását Apolló vezérli
Bátor a gonoszság szándékát irigylí
Lásd minden érdem által díszait veresse
Hogy bölcs Ariadne legyen szerelmese
Betűk labirintjét bölcsen kimutatja
Tündér szorgalommal könyveit nyomtatja
Lesz, sőt vagyon is már Landerernek híre
Boldog, kit a köz szó már végtül dicsére

Lesz addig, míg Buda alját Duna mossa
 Míg össze nem omlik a Gades szorosa
 Míg a nagy Oczeánt zablázza föld partja
 Miglen arany fényét a nap s csillag tartja
 Míg négy kerekével látszik Gönczöl rúdja
 Míg Egész és Hajós a szélvész megtudja
 Míg Maros árjánál feküdni fog Arad
 Addig Landerernek érdeme fennmarad.
 Irtam Galsa mezővárosában
 Arad vármegyében 22-ik augusztus 1798.

Peretsényi Nagy László

Galsa mezőváros esküdt nótáriusa.»

A nótárius naiv hangú himnuszát ma talán mosolyogva olvassuk, de mégis figyelembe kell vennünk, hogy eme méltatás kortársai részéről őszinte volt és azt mutatja, hogy a nyomdász és a kiadó működését elismerték és kiadványait örömmel és lelkesedéssel fogadták. Áldásos működését 1810. év április hó 17-én bekövetkezett haláláig folytatta.

Lajos fia ekkor még csak 10 éves volt. Amikor aztán 1824-ben, tehát épp a századik évfordulón, hogy a Landerer nyomdászcsalád első nyomdáját megnyitotta, nagykorú lett, atyja örökébe lépven, elsősorban a *pesti nyomda fejlesztését tűzte ki célul*, melyet sikerült is neki magas niveaura emelni.

1854. év február 1-én halt meg Váczon és ő rekeszti be a 130 évig hol Budapesten, hol Pozsonyban és Kassán virágzott nyomdák tulajdonos tagjainak sorát.

II. A Trattner család.

A *Trattner-családból* János Tamás nyitott először 1748. évben Bécsben egy kis nyomdát, utánnyomásokkal tekintélyes vagyona tett szert. Később Mária Terézia pártfogásával az összes tankönyveket is ő nyomtatta. Ő építtette 1773-ban a híres bécsi «Trattner-Hof»-ot. Magyarországon kilencz városban volt könyvlerakata. Őt érte az a nagy kitüntetés, hogy József császárt ifjú korában a nyomdászat mesterségére taníthatta. II. Lipóttól magyar nemességet és «*petrózai*» predikatumot kapott. — 1798-ban halt meg.

Trattnert mindvégig a rideg üzleti számítás vezette. Nyomdát nyitott Pesten és Zágrábban is. El kell azonban ismerni, hogy a nyomdászat ügyét művészet és ízlés szempontjából hathatósan előbbre vitte. Nyomdáját 1789-ben rokonának, Trattner Mátyásnak, illetőleg ennek újszülött fiának ajándékozta, mert ő volt a keresztapja és a gyereket is az ő nevére keresztelték meg. Trattner Mátyás igen képzett, világlátott szakember volt, ki 13 évig dolgozott Párisban, a mikor fia, János Tamás 1813-ban nagykorú lett, átadta neki az öröklött nyomdát. A fiatal Trattner működése is becses volt, korabeli íróinak támogatásával megindította a Tudományos Gyűjtemény folyóiratot mellyel nagy szolgálatot tett az irodalomnak. De nem sokáig folytathatta érdek-

ben gazdag tevékenységét, mert a halál élete virágjában, 1824 márczius hó 24-én elragadta az élők sorából. Ekkor újra az öreg Trattner vette kezébe a nyomda vezetését, 1827-ben azonban már átadta vejének, Károlyinak, a kinek agilitása a nyomdászatra és könyvkiadásra új korszakot jelentett.
